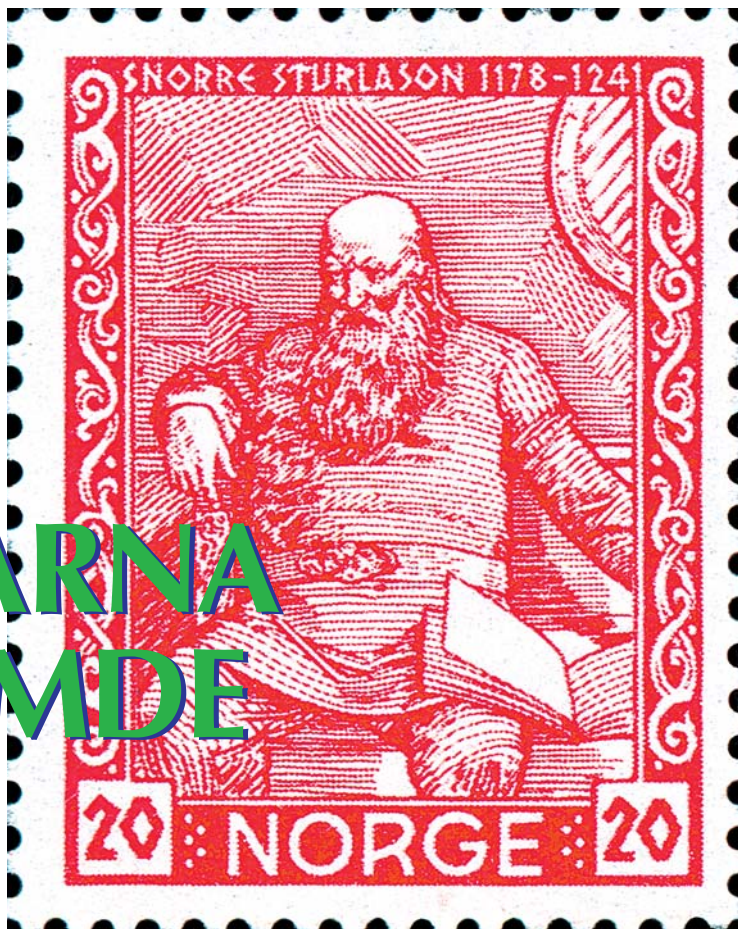

Snorre Sturlasson (ca 1178–1241), på en norsk utgåva från 1941.

DÅ ASARNA BESTÄMDE

av Carl-Henrik Larsson

Både många och vackra frimärken har getts ut här i Norden som anknyter till vår forntid – en tidsålder som omfattar en betydligt mycket längre tidsperiod än vikingatiden – och som till stora delar är höljd i dunkel. Vi skall här se på några av de källor vi bygger våra kunskaper om denna tid på, och även berätta om världens undergång!

Nordens kristnande med början under 900-talet, innebar inte det direkta slutet för tron på de fornnordiska gudarna och myterna. Asatron levde vidare i många människors medvetande i århundraden framöver, trots att själva kulten sedan länge varit utdöd. Detta är också en av orsakerna till varför vi idag vet

mer om den mytologiska föreställningsvärlden, än om hur vikingarna utförde sina religiösa ritualer.

När man hör begreppen fornnordisk mytologi och fornnordisk religion tänker många på de religiösa trosföreställningar och ritualer som tog sig uttryck under vikingatiden, det vill säga senare delen av järn-

åldern (ca 800–1050 e.Kr.). Men egentligen är begreppen bredare än så. Den nordiska forntiden sträckte sig från det att människorna vandrade in i Norden (ca 11 000 f.Kr.), fram till vikingatidens slut på 1050-talet.

Att den fornnordiska mytologin och religionen blivit så starkt förknippad med vikinga-

tiden beror främst på källornas karaktär.

Höljt i historiens dunkel

Vi vet helt enkelt inte vilka gudar stenålders- och bronsåldersmänniskorna trodde på och helgade i sina ritualer. De mycket vackra hållristningarna från bronsåldern (ca 1800–500 f.Kr.) fyllde säkerligen en mycket viktig rituell funktion, men mer än så går inte att säga.

Denna aspekt av vår förhistoria är alltså till stora delar höljd i historiens dunkel, och bygger därför på antaganden. När det gäller vikingatiden finns det mer utförliga källor att tillgå.

Låt oss därför titta lite närmare på en del av dessa källor.

Run- och bildstenar

En viktig källa till den sena järnålderns religion i Norden är de arkeologiska fynden. Fynd i form av figurer föreställande antingen krigsguden Oden, fruktbarhetsguden Frej, eller amuletter föreställande åsk- och vindguden Tors hammare Mjölner, visar religionens spridning i samhället.

En annan källa är runstenarna och de gotländska bildstenarna. Runor som skriftspråk användes redan under tidig järnålder av vissa germanska stammar, och de äldsta fynden som gjorts i Norden är från 200-talet e.Kr. De flesta av våra runstenar härstammar dock från vikingatiden.

Problemet med runstenar som källa är att inskriptionerna ofta är korta och alltså inte ger mycket information. När det gäller de längre inskriptionerna är de svårtolkade.

En bättre källa är i så fall de gotländska bildstenarna. På flera av dem kan man nämligen finna motiv som återkommer i de skriftliga källorna, motiv som återger religiösa ritualer, men även kopplingar till själva mytologin går här att göra. Odens häst, den åtta-benta Sleipner, finns avbildad på ett flertal av de gotländska bildstenarna.

Detta frimärke, utgivet 1990, kan sägas symbolisera brytningen mellan hedendom och kristendom. Till vänster på frimärket är en gudafigur – troligen föreställande fruktbarhetsguden Frej – avbildad. I högra delen på frimärket syns ett kristet krucifix.

Mer än hälften av de cirka 400 kända bildstenarna från Gotland är gjorda under vikingatiden. Resten av stenarna är från Vendeltiden (ca 550–800 e.Kr.).

De skriftliga källorna

De skriftliga källorna till den fornnordiska mytologin och religionen går att dela in i olika kategorier.

Först och främst finns det skildringar av Norden nedtecknade av människor utifrån. Exempel på sådana är Adam av Bremens biskopskronika över det hamburgska biskopssätets missionsverksamhet i Norden samt den arabiske diplomaten Ibn Fadlans skildring av en nordisk hövdingens begravning vid Volga från första hälften av 900-talet e.Kr. Mer om dessa båda skildringar längre fram i artikeln.

Till den andra typen av skriftliga källor hör de nordiska skaldedikterna. Dessa dikter är mycket intressanta eftersom de innehåller mycket mytologiskt stoff. Tyvärr krä-

ver de dock att åhörarna har en viss förkunskap, en förkunskap som har gått förlorad under årens lopp.

Till denna kategori hör också den svårdaterade diktsamlingen den äldre *Eddan*. Vem som nedtecknat denna, som både består av gudadikter och hjältedikter, vet man inte, men flertalet forskare är överens om att dikterna har existerat i muntliga former, innan de nedtecknades någon gång under 1100- eller 1200-talet. Några av dikterna tros till och med gå tillbaka så långt som till tidigt 800-tal.

Sigurd Fafnesbane och Helge Hundingsbane är exempel på några av de hjältar som finns med i den äldre *Eddan*.

Islands mest kände författare genom tiderna, Snorre Sturlasson, använde sig bl.a. av många av dikterna i den äldre *Eddan* när han skrev sina verk *Edda* och *Heimskringla*.

Mördad av sin f.d. svärson

Snorre Sturlasson (isl. Snorri Sturluson), föddes cirka 1178

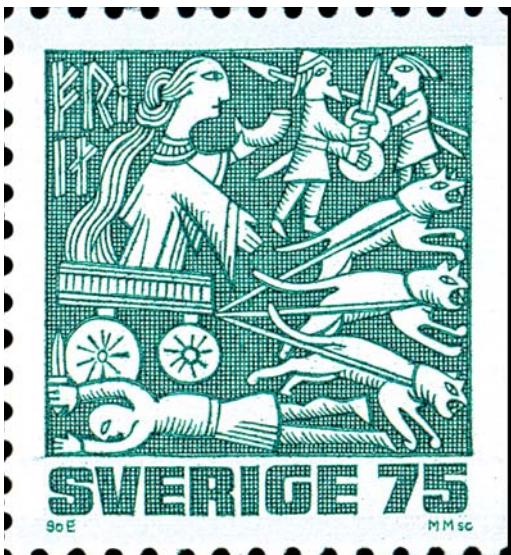
På detta frimärke, utgivet 1981, ser man krigsguden Oden ridande på sin åttabenta häst Sleipner. Odens korpar Hugin och Munin är också avbildade. De hade som uppgift att speja åt sin herre.

och dog 1241. Han var under sin levnadstid en av Islands mäktigaste män, och han hade sina rötter i den förnäma Sturlungaätten. Han var bl.a. hövding i flera landsdelar.

Snorre Sturlasson var mycket lärd och berest för sin tid. Han besökte både Sverige och Norge, och det var efter en tvist med den norske kungen Håkon Håkonsson, som Snorre blev mördad i sitt hem på Island av sin före detta svärson – kungens förtrogne man – Gissur Thorvaldsson.

Snorre hade nämligen under en resa till Norge blivit inblandad i en maktkamp om den norska tronen mellan Håkon Håkonsson och Skule Bårds-son. Snorre trotsade den norske kungens förbud att resa hem, och därför sågs han som en landsförrädare.

Men mest känd blev Snorre Sturlasson för sina litterära verk Edda och Heimskringla. Dessa skrevs cirka 1220 respektive 1230, d.v.s. nästan tvåhundra år efter vikingatidens slut.

Fruktbarhetsgudinnan Freja, den kvinnliga motsvarigheten till guden Frej, syns här på en utgåva från 1981. I mytologin drogs Frejas spann av katter. Man tror även att människo-offer förekommit i kulten av denna gudinna.

Snorres Edda kan sägas vara en beskrivning av världshändelserna från då jorden skapades till dess undergång genom Ragnarök.

Heimskringla är en genomgång av de norska kungarnas historia, men här förekommer också mycket viktiga beskrivningar av religiösa ritualer som hölls innan kristendomen gjort sitt intåg.

Adam av Bremens biskopskrönika

Adam av Bremen (död efter 1080) var tysk historieskrivare och präst. År 1067 utnämndes han av ärkebiskop Adalbert till föreståndare för domkyrkoskolan i Bremen. Han var vid utnämningen sannolikt redan igång med att nedteckna skildringen om biskoparna i Hamburg.

Adam av Bremens biskopskrönika, som behandlar tiden 788–1072, räknas till en av de viktigaste källorna till Nordens historia under övergångsskedet mellan hedendom och kristendom.

Han byggde sin framställning på studier av tillgängliga skriftliga källor men också på ögonvittnesskildringar. Adam av Bremen lät intervjua både missionärer, sjömän och köpmän som varit i kontakt med Norden.

Frågan är dock om man kan ta dessa ögonvittnesskildringar på fullaste allvar. Som den kyrkans man Adam av Bremen var, ville han naturligtvis framställa de hedniska nordborna i så dålig dager som möjligt. Därför kan han ju också ha "anpassat" vittnenas berättelser, så att de blev ett led i kyrkans propaganda mot de "avskyvärda hedningarna".

Detta går naturligtvis inte att leda i bevis, men det är bra att ha i åtanke då man läser Adam av Bremens skildring av hednatemplet i Uppsala.

Hednatemplet i Uppsala

Enligt Adam av Bremen skulle hednatemplet i Uppsala ha hetat Ubsola och varit beläget in-

te alls långt ifrån Sictona (Sig-tuna). I templet skulle det dessutom ha funnits bilder av de tidigare nämnda gudarna Oden, Tor och Frej.

Vart nionde år hölls det en stor blotfest. Till denna tillställning kom det människor från alla Sveriges "provinser", och de som omvänt sig till kristendomen var tvungna att friköpa sig från deltagande i de mycket blodiga festligheterna.

Den kristne besökare som Adam av Bremen fick uppgifterna från, berättade att han sett 72 kroppar av både människor, hundar och hästar dingla från träden i tempellunden.

Likbränning vid Volga

Den arabiske författaren och diplomaten *Ibn Fadlan* blev år 922 vittne till ett mycket makabert skådespel som utspelade sig vid floden Volgas strand. Ibn Fadlan som deltog i en ambassad utskickad av kalifen al-Muhtadir, med uppdrag att söka upp fursten för bulgarerna, fick bevittna likbränningen av en nordisk hövding.

Den arabiske diplomatens skildring av händelsen ger, precis som Adam av Bremens biskopskrönika, viktiga upplysningar om nordbornas religiösa bruk innan kristendomen vunnit mark.

Ibn Fadlan berättar att den döde hövdingen lades i en tillfällig grav medan likbålet förbereddes. En slavinna till hövdingen erbjöd sig frivilligt att följa sin herre i döden. Fram till tiden för likbålet behandlade den kvinnan med stor respekt.

Samma dag som hövdingen skulle brännas offerades en mängd djur. Dessa skulle tillsammans med en mängd andra gåvor läggas på det skepp inuti vilket hövdingen och slavinnan skulle förtäras av elden.

Kvinnan fick genomgå en lång rad ritualer. Slutligen hade hövdingens närmaste män rituellt könsungänge med slavinnan varefter en äldre kvinna, av Ibn Fadlan kallad "dödens ängel", trädde in. Hon

Liv och Livtrasir, människoparet som mirakulöst överlevde Ragnarök, ser solen gå upp över den nya jorden på detta frimärke från Färöarna, utgivet 1995. Även draken Nidhögg skymtar förbi. I frimärkets vänstra hörn slåss den starke åsk- och vindguden Tor med Midgårdsormen.

stack en dolk i slavinnan samtidigt som några av männen ströp henne.

Detta grymma tillvägagångssätt kan ha haft som funktion att inviga kvinnan till Valhall, Odens dödsrike.

Bålet tändes av hövdingens närmaste släktingar, varefter hövdingen, slavinnan och alla gåvorna brann upp på mindre än en timme.

Så skapades världen enligt fornnordisk mytologi

Denna artikel har hittills koncentrerat sig på källorna till den fornnordiska mytologin samt givit exempel på hur det religiösa bruket kunde ta sig till uttryck under vikingatiden. Låt oss nu gå vidare till själva mytologin.

Utifrån *Völuspá*, den mest kända dikten i den äldre Eddan, och *Gylfaginning*, den första delen i Snorres Edda, kan man göra sig en bra bild av hur vikingatidens människor såg på världens tillkomst.

I urtiden, innan världen skapades, fanns det enbart ett stort tomrum som kallades Ginnungagap. Något motsägelsefullt är att det även fanns en värld av is i norr samt en värld av eld i söder. När gnistorna från söder mötte rimfrosten från norr, skapades en man vid namn Ymer. Samtidigt skapades också kon Audhumbla.

Ymer som räknades som jättarnas stamfader, avlade hela tiden nya varelser med sig själv, och han livnärde sig genom att dricka Audhumblas mjölk. Audhumbla i sin tur överlevde genom att slicka saltet av stenarna som fanns i omgivningen. Därigenom uppstod ur stenarna en man vid namn Bure, som fick sonen Bor. Bor blev fader åt den vise krigsguden Oden.

Enligt mytologin skapades världen genom att Oden och hans bägge bröder Vile och Ve dödade Ymer. Av Ymers kropp skapade de himmel och jord i Ginnungagap.

Kriget mellan asar och vaner

Efter att gudarna inrättat kosmos utkämpades det första kriget mellan asagudarna och vanerna.

Vanerna tillhörde en annan grupp gudar, och man känner idag enbart till tre individuella vaner vid namn, nämligen gudarna Njord, Frej och Freja. Dessa tre gudar integrerades enligt den fornnordiska mytologin i asarnas samhälle efter att de tagits till Asgård som gisslan.

Men asagudarna kämpade också mot jättarna. Denna gudarnas guldålder slutade med

forts sid 38.

Motivet på detta frimärke, utgivet 1973, är hämtat från den märkliga bildsten som under 700-talet restes på norra Gotland, i Lärbo socken. Bilden kan mycket väl föreställa de stupade krigarnas sista färd till Valhall.

forts från sid 37.

att den oskuldsfulle guden Balder, garanten för ordning, dräptes.

Anstiftaren till dråpet var guden Loke, som spelar en dubbelroll i mytologin. Han var både gudarnas medhjälpare och motståndare. Då Loke släpptes fri vid ragnarök – världens undergång – kämpade han på jättarnas sida.

Världens undergång i ragnarök

Efter guden Balders död övergick jorden till nutiden, det tidsrum där människan levde.

Men tiden var knapp! Världens undergång, ragnarök, närmade sig. Det var därför som Oden samlade de fallna krigarna till Valhall, den jättelika kungahallen i Asgård.

Det var i denna hallbyggnad som krigarna varje kväll åt av galten Särimmer. Till nästkommande kväll hade Särimmer återuppstått och var återigen redo att spisas.

Innan jorden gick under i ragnarök krigade alla mot alla. Tor kämpade mot Midgårdsormen och Oden mot Fenrisulven. Det fanns ingen rädd-

ning för världen, allt gick under!

Men ur havet steg en ny värld upp, bebodd av gudarnas söner samt av två människor – en man och en kvinna – som mirakulöst överlevt katastrofen.

Asgård, Midgård och Utgård

Den värld som alla dessa händelser utspelade sig i var ordnad på ett speciellt sätt. Jorden kunde liknas vid en rund skiva i vars mitt det väldiga trädet Yggdrasil stod. Trädets rötter bredde ut sig i underjorden, som enligt den fornnordiska mytologin var bebodd av al-lehanda väsen, bl.a. alver och dvärgar.

Här fanns också dödsriket Hell, där de människor som inte dött i strid hamnade. De som gått hjältedöden till mötes hamnade i Valhall.

Närmast Yggdrasils fot bodde gudarna i det som kallades Asgård. Utanför Asgård låg Midgård, där människorna levde. Längst ut på skivan, närmast världshavet där Midgårdsormen hade sin boning, fanns jättarnas land, Utgård.

Den väldiga Midgårdsormen

slingrade sig hela vägen runt jorden.

Odens, Tors och Frejs funktion i samhället

Det är omöjligt att i en artikel som denna fördjupa sig mer ingående i den mycket omfattande mytologin och dess vidare funktion i det dåtida samhället. Jag vill ändå mycket kort redogöra för de tre viktigaste gudarnas roll i det vikingatida samhället.

Den tidigare nämnda Adam av Bremen beskrev ganska ingående den kult som var knuten till Oden, Tor och Frej. Tillförlitligheten till dessa uppgifter kan sägas vara högre än när det gällde hednatemplet i Uppsala. Beskrivningen av gudakulten är nämligen varken negativt eller positivt framställd.

Enligt Adam av Bremen dyrkades den vise krigsguden Oden när krig väntade, medan åsk- och vindguden Tor dyrkades när sjukdom och svält hotade. Den ofta falliskt framställde fruktbarhetsguden Frej spelade en viktig roll vid bröllofsfirande.

Viktig del i samlingen

I min samling "Nordisk Forn-tid på frimärken" ingår mytologin och religionen som ett viktigt delområde. Märken som avbildar fornnordisk mytologi och religion är nödvändiga att ha med i en sådan samling.

Mytologin och religionen spelade en central roll i människornas liv, och enbart frimärken föreställande arkeologiska fynd och vikingaskepp ger ingen rättvis bild av vår mycket rika förhistoria.

De nordiska postverken har under årens lopp givit ut många intressanta frimärken med en ofta tilltalande och riktig bild av denna del av historien.

Vid sidan av mina historiska studier, utgör min samling en trevlig avkoppling. Rätt monterad blir en sådan samling inte bara pedagogiskt uttrycksfull, utan kan även bli en skönhetsupplevelse. □